
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google^{TM} books

<https://books.google.com>

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsatt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsatt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

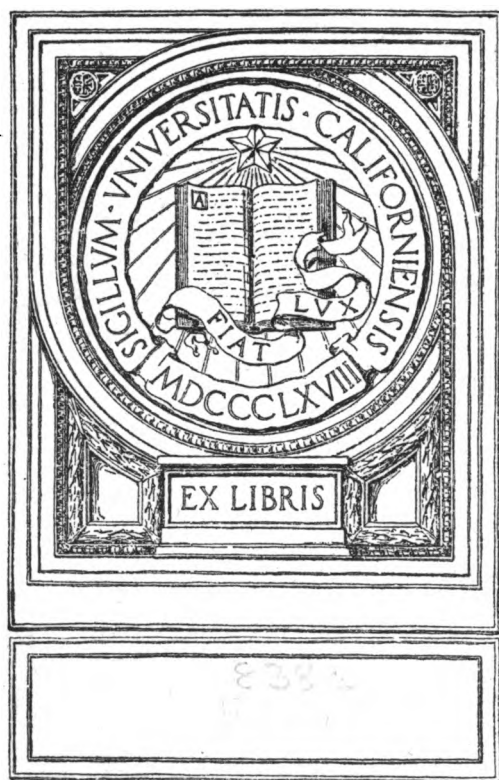
Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk <http://books.google.com/>

Runorna i Sverige

Otto von Friesen

*Alm
Friesen & Lf*

• 13

SOMMARKURSERNA I UPPSALA 1907

GRUNDLINJER TILL FÖRELÄSNINGAR

OTTO VON FRIESEN

RUNORNA I SVERIGE

---

*Uppsala 1907
Almqvist & Wiksell*

UPPSALA 1907
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Litteraturanvisningar.

ERIK ÅLUND. Runorna i Norden. Norstedt & Söner, Stockholm 1904.

OTTO VON FRIESEN. Upplands runstenar i Uppland, skildring af land och folk, bd II, Uppsala 1907.

——— Rökstenen i Sv. Turistföreningens årsskrift 1906.

ADOLF NOREEN. Runinskrifter från nyare tid i Föreningen Heimdals populärvetenskapliga tidningsartiklar 1906—7.

---

70 1111
A1111111111

de båda futharkerna uppträda och *huru* (d. v. s. i förbindelse med hvilka fornsaker) de förekomma. Den 24-typiga futharken råkas hos alla den germanska folkstammens hufvudgrenar: hos nordgermaner (= skandinaver), östgermaner och västgermaner. Den 16-typiga åter träffas endast hos skandinaverna. Den 24-typiga futharken uppträder på föremål, hvilkas tid arkeologerna kunnat med visshet bestämma: de falla mellan åren c:a 200 och 800 e. Kr. De 16-typiga runraderna förekomma däremot i urkunder, som språkliga eller arkeologiska fakta förlägga till tiden c:a 800—1100. Af det sagda framgår, att den 24-typiga hufvudformen är den äldsta samt att de 16-typiga utvecklats sig ur denna.

2. Runornas härkomst.

Hvarifrån härstamma runorna? Många svar ha gifvits på frågan. Det är af hvad som sagts klart, att det 24-typiga alfabetet ligger källan närmast. De äldsta runinskrifter som finnas, förekomma i trakter, där östgermaner varit hemma, i östra Tyskland, västra Ryssland och i Rumänien. De uppvisa också östgermanska (gotiska) språkformer. Spjutspetsarna från Müncheberg i Brandenburg och Kovel i Volynien och guldringen från Pietroassa i Rumänien höra hit och anses af arkeologerna tillhöra 200- och 300-talen e. Kr. Redan på 100-talet e. Kr. utvecklas sig en germansk kultur på Svarta hafvets nordkust. De här boende germanfolken motta mönster och intryck från de klassiska folken, greker och romare, och nå med dessa sina läromästares hjälp en odling, som vida öfverträffar de mera aflägsna från de stora kulturfolken boende stamfrändernas och därför af dem med begärlighet upptages. Man kan med hjälp af fornfynd följa denna odlings spridning från Svarta hafvet upp mot Östersjöns sydöstra kust samt därifrån utefter dess södra kust till Jutland, de danska öarne, Sverige och Norge. Till Skandinavien har denna odlingsström nått redan på 200-talet, och det är på hithörande fornsaker som vi för

första gången finna runorna använda. Af fornfyndens äldsta geografiska utbredning inom just de områden, där historien lär oss, att de gotiska folken uppträdt, kunna vi — såsom redan antydts — sluta, att det är just goter, som varit bärare af den germanska kultur, hvarom här är fråga. Goternas äldsta boplatser voro belägna på Östersjöns sydkust. Därifrån draga de sig ned mot Svarta hafvet och uppträda i strid med romarna vid midten af 200-talet.

Då Svartahafsgoternas kultur i öfrigt rönt stark inverkan af de klassiska folken, är det ju högst sannolikt, att också deras bokstafsskrift flyter ur samma källa. Vid Svarta hafvet kommo goterna främst och i största utsträckning i beröring med greker på nord- och nordvästkusten, i mindre grad och troligen först något senare med romarne, som hade kolonier och garnisonsstäder kring nedre Donau. En granskning af det 24-typiga alfabetet, som vi funno äga runornas ursprungligaste former, ger vid handen, att runtecknen förskrifva sig såväl från det grekiska som från det latinska alfabetet. I största utsträckning har det förra anlitats. Så återgå på grekiska bokstäfver runorna *e, e, o, w, j, d, g, th, s, r, p, k, l, n* och *ng*. Ur latinska alfabetet ha runorna *u, f, h* och *r* hämtats. Runorna *a, i, b, t, m* kunna härledas antingen från det grekiska eller från det latinska alfabetet.

Goterna synas i främsta rummet ha lärt känna det praktiska lifvets skrift: skrifstilen (kursiven), hvilken de klassiska folken anbrakte med bläck och penna på glättade lerskärfvor eller på papyrus. Grekiska köpmän ha väl varit de första läromästarna. Som romerska legosoldater ha goter lärt känna den romerska härens organisation, för hvilken skriften naturligen spelade en stor roll (rullor, leveranskontrakt, kvittenser, order o. s. v.). De tillgodo-gjorde sig hvad de lärt och bildade själfva ett väldigt rike, som under sin stormaktstid sträckte sig från Svarta hafvet till Östersjön och omfattade utom germaner många finska och slaviska folk.

I aflägsnare delar af rikets område, där vanliga skrifmaterialier saknades, har skriften blifvit epigrafisk, d. v. s. inskurits eller inristats å trä, sten, metall etc. Äfven andra viktiga förändringar ha inträdd. Så ha tecknen fått en ordning, som mycket afviker från de klassiska alfabetens, och hvarje tecken har fått ett säreget namn, som tillika förekom som appellativ i språket. Dessa namn kvarleva ännu då den 24-typiga futharken ombildats till den 16-typiga. Då hette *f* *fe* 'fä' eller *frøyr* 'Fröj', *u* *urr* 'uroxe', *th* *thorn* 'tagg' eller *thurs* 'troll', *ā* *āss* 'ās (gud)', *a* *ār* 'år' o. s. v. Runnamnet skulle sålunda som första ljud ha det ljud, som runan betecknade. De 24 tecknen uppdelades i 3 *ätter* om hvardera 8 tecken; dessa ätter kallades i senare tid efter första runans namn: Fröjs ätt, Hagals ätt och Tys ätt.

3. Inskrifter med den äldre futharken.

Redan vid midten af 200-talet hade runorna nått fram till Norden. De anträffas äldst å vapen, smycken och redskap i de stora danska mossfynden i Vimose, Thorsbjærg, Nydam och Kragehul. Från 300-talet härrör den gotländska *Kylfverstenen* från Stånga s:n innehållande den äldre runraden. Denna finnes också på ett hängsmycke i form af ett ensidigt prägladt guldmynt, en s. k. *brakteat*, funnen vid *Vadstena*.

Innan jag nu går att skildra de viktigaste urkunderna med äldre runor i Sverige, vill jag i all korthet ge en öfverblick af de politiska och kulturella förhållandena i landet under de tidigare århundradena af vår tideräkning. Den romerske historieskrifvaren Tacitus är den förste som nämner Svearne c:a 100 e. Kr. Han säger att de i själfva oceanen ägde en stat, "mäktig genom män, vapen och flottor". Sannolikt ha Svearne, som styrdes af en stark konungamakt, redan vid denna tid samlat stammarne omkring Mälaren och Hjälmaren till ett rike. Redan från denna tid torde namnet *Svithiud*

'sveafolket' förskrifva sig, ett namn som synes bildadt på samma sätt som och kanske efter mönstret af *Guthiuda* 'goternas folk'. Första gången *Svearike* 'Svearnes välde' (Sverige) nämnes är i det fornengelska kvädet *Beowulf*, hvilket bl. a. skildrar strider mellan Svear och Götar, strider som omkr. 500 resultera i götarnes uppgående i Sveaväldet. Götarne hade dittills utgjort en själfständig stat kring Vänern och Vättern med västgötarne som hufvudfolk. Tidigare — då svearne redan bildat en helstat — innehades det nuvarande Göta land af en rad själfständiga stammar, götar (= västgötar), östgötar, tjustbor, finnhedsbor (i v. Småland) m. fl. Märkligast och namnkunnigast af de sydsvenska stammarna i folkvandringstidens historia äro herulerna, hvilka en gång af en grannstam fördrifna från sin ursprungliga hemvist drogo ned i Europa, deltog i de öfriga germanfolkens strider och slutligen återvände till "Thule", där de slog sig ned bredvid götarnas stammar, troligen i nuvarande Blekinge och Varend. En särställning intog Gotland, gutarnes ö. Det var beläget vid ena ändpunkten af en handelsväg, som från Östersjön utefter de stora floderna Weichsel och Dnjepr sträckte sig ända ned till Svarta hafvet, Mindre Asien och Balkanhalfön. *Gutar* är samma ord som *gutans*, goternas eget namn på sig själfva. Historiska fakta tala ock för, att Gotland ursprungligen var befolkadt af goter, som sålunda äro de nuvarande gotländingarnas stamfäder.

Vid vår tideräknings början, trädde germanerna såsom förut nämnts, i liflig beröring med de klassiska folken och tillägnade sig med ifver deras öfverlägsna materiella och andliga odling. Det romerska riket hade under den tidigare kejsartiden framflyttat sina gränser till Rhen och Donau och gjorde försök att tränga än längre in i germanernas land. Äfven i vårt land finna vi det romerska kulturinflytandet mäktigt. Under de första århundradena e. Kr. ha många föremål, vapen, husgeråd, smycken etc., tillverkade i romerska fabriker, införts i landet. Så småningom lär sig folket emellertid att själfva arbeta efter

romerska mönster och metoder. Själfständiga germanska former och en själfständig ornamentik af högt konstvärde uppstå. Förbindelserna med stamfränderna på kontinenten uppehållas alltjämt. Särskildt gutarna och götarna synas ha som bundsförvanter tagit del i germanernas strider mot romarna på det väldiga rikets gränser. Från dessa krigsfärder vända de åter till hemlandet lastade med byte. En ström af guld, myntadt och omyntadt, väller in öfver landet. Den redan tidigare i Norden utbredda runkunskapen uppehålles alltjämt genom dessa förbindelser.

Från Götaland äga vi från tiden omkr. 500 en hel del runinskrifter, anbrakta å stenar, spännen, brakteater.

En af de längre och märkligare är *Järsbergsstenen* på Vänerns nö. strand nära Kristinehamn.

Inskriften lyder: *ubar hite · harabanar [wi]t iah ek erilar runor waritu* d. ä. "Uf (reste stenen till minne af) Hit. Vi två, Hrafn och jag Eril (herulern) ristade runorna." Stenen är egentligen en s. k. bautasten. Med bautasten förstås en minnessten utan inskrift. Seden att resa sådana var allmän under hela järnåldern. Då stenen någon gång förses med inskrift, är detta sannolikt att tillskrifva klassiskt inflytande.

En annan dylik sten är *Fyrungastenen* från Västergötland, hvilken dock kanske ursprungligen varit nedlagd i själfva grafven, en sed, som man känner från Norge.

En otvifvelaktigt rest minnessten är åter *Skärkindstenen* från Östergötland: *skithaleubar*, hvilket troligen är ett egennamn.

Af inskrifter å lösa föremål må nämnas Etelhems-spännet från Gotland: *mk mrla wrta* d. ä. "mig (d. v. s. spännet) gjorde Marila" och Tjurköbrakteaten från Blekinge: *heldar kunimu<n>diu · wurte runor an walhakurne* d. ä. "Hiald gjorde åt Kunimund runorna på den välska kronan."

Å en mängd andra brakteater träffas inskrifter, som emellertid i regel äro mycket korta och ofta af oviss betydelse.

Från svearnes land äro färre inskrifter kända. Märkligast äro *Berga-* och *Skäängs-inskrifterna* från Södermanland och *Möjebroinskriften* från Uppland. Å Berga-stenen

Fig. 4. Möjebrostenen.

läsas två namn: *finno* d. ä. Finna och *saligastir* d. ä. Salgäst. Å Skäängsstenen, som dessutom bär en inskrift — omkring 500 år yngre — med 16-typsrunicor, läses *harijan leugar* d. ä. "Leug (reste stenen) åt Härje." Möjebrostenen uppvisar utom en inskrift också en med

schwung tecknad häst med ryttare. Inskriften: **frawa-
radar anahahaislaginar** är dessvärre ej säkert tolkad.

Under 600- och 700-talen underkastas runorna i Skandinavien synnerligen genomgripande förändringar såväl till antal och form som till ljudvärde, förändringar som resultera i de c:a 800 färdigbildade, yngre, speciellt skandinaviska, 16-typiga futharkerna. Representativa för denna öfvergångstid äro ett antal blekingska runstenar, såsom *Istaby-* och *Björketorps-*stenarna. Den förras inskrift lyder: **afutr hariwulafa hathuwulafR haeruwulafR warait runar thaiar** d. ä. "Till minne af Härjulf ristade Hadulf Hjorulfsson dessa runor." Här visar ena **a**-runan, att inskriften tillhör ett senare skede än de förut behandlade. Runan **h** hade nämligen tidigare ljudvärdet *j*. Äfven språkliga egenheter hänvisa på en yngre tid. Ännu tydligare framträder detta hos Björketorpsinskriften. Dess början lyder: **sar that barutr uti ar weladaude haeramalausr** d. ä. "Den som nedbryter detta (minnesmärke), honom drabbar en sveckfull, af ingen sörjd död." **uti** är troligen = *under*; **t** skulle alltså redan här c:a 700 brukas för *d*. Den utveckling, vi här finna påbörjad, har redan omkring 800 ledt till att 8 tecken kommit ur bruk: runorna för **g, w, p, q, e, ng, d** och **o**. Andra tecken ha fått nytt ljudvärde, såsom **a** och **j**, som numera betyda *ä* och *u*. Slutligen ha **a, h, j, R, s** och **m** förändrat form. Orsakerna till dessa radikala förändringar äro säkert flera. Viktigast ha säkerligen de språkliga varit. Såvidt vi af de bristfälliga källorna och andra omständigheter kunna döma, har språket öfver hela Skandinavien varit väsentligen enhetligt till inemot vikingatiden: den s. k. urnordiskan. Men under 600- och 700-talen undergår detta urnordiska språk en snabb utveckling, som dels gör det väsentligen olikt de tidigare århundradenas språk, dels splittrar det i dialekter, närmast i en väst- och en östnordisk. Några exempel på hur denna utveckling kunde öfva inflytande på runskriften: **d** och **g** ha i början af ord under detta öfvergångsskede fått ett uttal, som gjorde att tecknen för **t** och **k** kunde brukas i deras

ställe; *th* inuti ord får samma uttal som *d* och kan därför ersätta det i denna ställning. Så blir *d*-runan obehöflig. I regeln medför emellertid språkutvecklingen, att nya, förut ej i språket existerande ljud uppstå. Under det att den gamla 24-typiga runraden något så när motsvarat det urnordiska språkets behof, blef den naturligen synnerligen otillräcklig, då ljudförrådet nära nog fördubblades. Man var ej mäktig att utveckla teckensystemet. Man t. o. m. tappade bort tecken för ljud som alltjämt funnos kvar, såsom *e*- och *o*-runorna. Historiska förhållanden ha säkert vållat en nedgång i kultur efter tiden c:a 600. Folkvandringstidens intensiva förbindelser med grannfolken upphöra; och skrifkonsten uppbars sannolikt ej af något starkt praktiskt behof såsom tidigare i goternas rike. Runorna nedsjönko fast mer till en kuriositet eller till trolldomsmedel.

Resultatet af utvecklingen blef, att ett och samma tecken fick representera flera olika ljud. Så kunde *a*-runan stå för *a* och *æ*; *i*-runan för *i*, *e*, *y* och *ö*; *u*-runan för *u*, *o*, *y*, *ö* och *w*; *b*-runan för *b* och *p*; *t*-runan för *t* och *d* o. s. v. En annan rättskriftningsregel bjöd, att lång konsonant tecknades med enkelt tecken; *rita* kan sålunda läsas såväl *rita* som *retta*. Ofta lämnades *m* och *n* otecknade i ställningen framför respektive *b* och *t*, *k*: *kubl* bör läsas *kumbl* och *aklati* *Ænglandi*.

4. De svenska runorna.

På Gotland och Öland, i norra Småland, Östergötland, Södermanland och Uppland uppträda på 800- och 900-talen de s. k. svenska eller Rökstensrunorna. Senare förekomma de jämväl i Norrland (Helsingland). De träffas också i Norge, särskildt i det västliga samt i de norska vikingakolonierna på de brittiska öarna. Seden att resa runstenar, som förseddes med en inskrift angifvande såväl resarens som dens namn, åt hvilkens minne

stenen ägnades, hade ännu icke tagit fart i Sveaväldet. Monument med svenska runor förekomma ganska sparsamt. Rikast är Östergötland, som äger ett femtal. En bautasten — och det en af högst ansefliga dimensioner — är ännu *Bobergs-stenen* med inskriften *ikuar sati stain*

Fig. 5. Rökstenens framsida.

'Ingvar reste stenen'. Om inskrifterna med svenska runor äro fåtaliga, så hör i ersättning till deras grupp den längsta och märkligaste af alla runinskrifter öfverhufvud: den fräjdade *Rökstenen* vid Röks kyrka i västra Östergötland. Jag kan här endast återge en del af inskriften.

Å framsidan och högra smalsidan läses:

aft uamuth stanta runar thar · in uarin fathi fathir
aft faikian sunu · sakum mukmini that huariar ualrau-
bar uarin tuar thar suath tualf sinum uarin numnar
t(uar) ualraubar bathar saman a umisum manum · that
sakum anart huar furn i ualtum an urthi fiaru mir
hraithkutum auk tu mir an ub sakar · raith thiaurike
hin thurmuthi stilir flutna strantu hraithmarar sitir nu
karur a kuta sinum skialti ub fatlathr skati marika.

Det är uttyddt: "Efter Våmod stå dessa runor, och minnesgod fader ristade dem efter sin åt döden invigde (eller: aflidne) son. — Vi förtälja för allt folket sagnen om hvilka de båda krigsbyten voro, som togos tolf gånger, båda bytena på en gång, från olika män. — Vi förtälja för det andra om honom, som, gammal i sitt välde, miste lifvet bland Hreidgoterna, och han dog bland dem för sina missgärningars skull.

Rådde Tjudrek	Sitter på gotiske
den dristige,	gångarn nu rustad
sjökämpars höfding,	med sköld öfver skuldran
öfver Hreidhafsstranden.	Märingadrotten."

Det anförda är icke hälften af inskriften. Alla stenens fem ytor äro fyllda af runor. Den på de tre återstående sidorna förekommande chiffer- eller lön-skriften skall jag nämna några ord om. Öfverst å baksidan se vi tre liggande kors, hvilkas armar äro försedda med streckar, så att de komma att likna notfanor (16-dels-, 32-dels-noter o. s. v.). Detta är lönrunor, som läsas på följande sätt. Först förse vi de svenska runornas (s. 3 ofvan) tre ätter med siffror på så sätt, att den sista ätten betecknas med 1, den mellersta med 2 och den första med 3.

Fanorna på korsarmarne beteckna dessa ätters nummer och runornas ordningsnummer inom hvarje ätt. Man börjar

nu afläsningen på högra sidan längst ned och låter de 3 streckarne beteckna grupp 3 samt de å korsarmen rätt öfver stående 5 streckarne den femte runan i denna grupp: **r**. Man fortsätter läsningen bustrofedon, d. v. s. på samma sätt som oxen drar plogen öfver fältet, och får så andra runan i grupp

Fig. 6. Rökstenens baksida.

3: **u**, andra runan i grupp 2: **n**, tredje runan i grupp 2: **i**, andra i gr. 1: **m**, fjärde i gr. 3: **a** och lägger därtill de i högra korset stående runorna **th** och **R**, hvilket allt tillsammans ger **runimathr** = runomästare. På toppytan läses **biari** med vanliga runor mellan likadana lönkors. Detta är det välbekanta fornsvenska mansnamnet

Bjare. Rökstenens mästare heter alltså *Bjare*. Under baksidans kors följa tre horisontala rader med runföljden: *airfbfrbuhuf* etc. Det är klart, att vi här ha att göra med chifferskrift, ty vi ha ju för oss en serie ljudtecken som ej är uttalbar. Låta vi alltså hvarje runa representera den i runraden närmast följande, erhålla vi det på första sidan förekommande **sakum mukmini**. Det är ej mindre än sju olika arter af runor, som mästaren briljerar med. Och Rökstenens mening? Den är omstridd. Jag föreställer mig, att den är rest af *Bjare* öfver hans döde son *Våmod*. *Bjare* har tagit tillfället i akt att visa allmänheten sin runolist och smakbitar ur den stora repertoar af forntida sånger och sägner han hade att bjuda på.

En sorts lönrunor äro också de s. k. hälsingerunorna, hvilka användts på runstenar i trakten kring Hudiksvall. Inskrifter med dessa runor förete en viss yttre likhet med kilskrift. Det för dem utmärkande är att de lodräta stafvarna aflägsnats och endast bistafvarne lämnats kvar.

5. De vanliga, yngre runorna.

Den utan jämförelse största delen af våra runinskrifter äro ristade med det s. k. vanliga, 16-typiga alfabetet. Detta finna vi äldst i Danmark. Under 800- och 900-talen, då de svenska runorna ensamma förekomma i Svealand och östra Götaland, äro de vanliga runorna lika enarådande i Jutland, på de danska öarna och i Skåne. De torde äfven ha vid denna tid brukats i Västergötland, där svenska runor ej förekomma. Omkring år 1000 börja de danska runorna uppträda på de svenskas område och dessa senare komma ur bruk med undantag för det afskilda Hälsingland. Omkring $\frac{7}{8}$ af våra inemot 2,000 runinskrifter äro ristade med dessa runor. Denna märkliga företeelse är förklarlig i historiens ljus.

Vikingafärdernas riktning bestämdes under deras äldre skede (800—950) i stort sedt af geografiska faktorer. Norrmän och danskar drogo i västerviking till de britiska

örarne, till södra Nordsjökusten och Frankrike; svenskarna i österviking till Ryssland, mindre Asien, Balkanhalvön. I Ryssland bildade svenske höfdingar själfständiga furstendömen af där boende slaviska och finska folk. Liksom en del af England fick namnet Danelagen kallades Ryssland af nordborna på denna tid *Svithiódh hin mikla* 'Stor-sverige'. I mindre utsträckning foro danskar och norr-män i österled liksom svenskar i västerviking. Förhållandena ändras väsentligt c:a 950 i östra Europa. Svenskarnas expeditioner hit bli allt färre och mindre gifvande. Visserligen omtalas ännu på stenar från 1000-talet ett betydande antal män som drogo i österled, till Ryssland och Grekland, men deras färder hade i regeln icke längre karaktären af vikingatåg. De svenska furstendömena hade vunnit stadga och visste att hålla besvärliga landsmän från lifvet. Svenskarna vända sig i stället åt väster och deltaga nu i stor utsträckning i västervikingen. Vissa delar af svenska väldet hade ju redan på grund af sitt läge ganska lifliga förbindelser med Danmark. Så Västergötland. Men äfven rikets östliga delar kommo nu i intim beröring med detta land och mottogo starka kulturintryck därifrån. Här i Danmark hade under 900-talet runstensresandet blifvit ett mod; så småningom hade ett bestämdt formulär för inskriften utbildat sig liksom vissa principer för inskriftens anbringande å stenen. Detta allt upptogs af svenskarna och på köpet fingo de danska runformer.

Tiden och de yttre förhållanden, under hvilka runstenarna resas, framgå af ett antal historiska inskrifter. *Grindastenen* i Södermanland: **kriutkarthr · ainrithi · sunir · kiarthu · at · fathur · snialan · kuthuir · uar · uastr · a · aklati · kialti · skifti · burkir · a · sahks lanti · suti · karla · d. ä.:** "Grytgård och Endridi, sönerna, gjorde (vård) till minne af sin käcke fader. Gudvir (faderen) var i vesterled i England och fick andel i gälden; borgar i Saxland stormade han skickligt." De händelser som här omtalas äro vikingatågen i England under kung Ethelreds tid (980—1016). Engelsmännen lösköpte sig

gång på gång från nordmännens plundringar medels en skatt den s. k. danagälden, eller rätt och slätt "gälden". Vid midten af 990-talet hade engelsmännen tillköpt sig en dylik fred och de bortdragande vikingarna riktade i stället sina vapen mot bygderna kring Elbe (= Saxland). I detta tåg anges af källorna svenskar och daner som deltagare.

Orkesta-stenarne i Uppland beröra äfven striderna i England under nyssnämnda skede, då vikingahären stod under ledning af sådana öfverbefälhafvare som Olaf Tryggvason, Sven tveskägg, jomsvikingajarlen Torkel den höge och slutligen danske konungen Knut, som sedan fick tillnamnet den store och omsider blef erkänd som hela Englands konung. Den förra af nämnda stenar omtalar, att de rests af två bröder Karse och Karlbjörn(?) till minne af deras fader Ulf. Den andra fortsätter: *inulfr · hafir-anklati · thrukialtakat thituasfursta thistustikalt tha [kalt] thurkitil · tha kalt knutr* d. ä.: "Men Ulf har i England tre gånger uppburit danagäld: första gången utbetalte Toste sådan, därpå utbetalte Torkel den och slutligen Knut." Toste är troligen en uppsvensk höfding vid namn Skåglar-Toste. Torkel är Torkel den höge och Knut Knut den store. Knut den stores Englandståg understöddes af hans frände Olof skötkonung i Sverige med hjälptrupper. Det omtalas också å andra svenska stenar, som *Väsbystenen* i Uppland och *Landeryds-stenen* i Östergötland (rest af Väring öfver Tjälfe, "som var med Knut"). Knuts eröfring af England fullbordades 1017.

Nästa historiska händelse, som finnes omnämnd, är kriget mellan å ena sidan Anund Jakob och Olof den helige och å den andra Knut den store. *Forsheda-stenen* i Småland omtalar en man, som föll i Skåne vid Gårdstånga och af sönerna återbördades åt den småländska fädernejorden. Vid Gårdstånga strax norr om Lund stod 1027 ett slag mellan Anund och en af Knuts underbefälhafvare. Striden gällde det rika Lund och synes ha slutat med Anunds återtåg.

Kung Emund gamle c:a 1050 torde vara omnämnd å *Järsta-stenen* i Gästrikland.

Från denna tid ungefär (1040-talet) äro ett 20-tal stenar från Södermanland, Uppland, Västmanland och Östergötland, hvilka omnämna ett härtåg som *Ingvar*, i isländska källor kallad *den vidtbereste*, företog till Ryssland och trakterna kring Kaspiska hafvet. *Vansta-*

Fig. 7. Vansta-stenen i Södermanland.

stenen i Södertörn: suan · auk · stain · raistu · stain · at · tosta · fathur · sin · isvarth · tauthr · ilithi · ikuars · aukat · thorstain · auk akt · aüstain · alhiltar · s[un] · d. ä.: "Sven och Sten reste stenen till minne af sin fader Toste, som dog i Ingvars följe, samt af Torsten och Östen Alf-hildsson." Som representant för de uppländska Ingvarstenarna nämner jag *Varpsundsstenen* och för de östgötska *Sylten-stenen* nära Norrköping. Den förra säger om Gunleif att han blef österut dräpt med Ingvar, den senare är rest öfver Göte, som dog i Ingvars fylking.

Den småländska *Ryssbysten* omnämner en man som var kung Haralds sjökämpe, d. v. s. den norske konungen Harald hårdrådes, som under sin regeringstid 1045—1066 företog ideliga härtåg mot Danmark och slutligen stupade på en härfärd till England.

Slutligen torde slaget vid Foxerna vid Göta älf år 1101 mellan Inge den äldre och norske konungen Magnus barben vara omnämndt af *Rådestenen* i Västergötland.

De anförda historiska inskrifterna omfatta ungefär den tid, då runstensresandet i Sverige var ett mod (c:a 1000—1100).

Kom själfva impulsen till detta mod från Danmark, så må vi därför icke tro, att svenskarne endast efterapade det. Tvärtom behandla de i hög grad själfständigt hvad de fått från sina grannar: de ge inskriften och dess ramverk en konstnärlig hållning, som särskildt framträder i ornamentiken. Denna är i främsta rummet djur-, i ringare mån band- och växtornamentik. Ornamentik af denna läggning är gammal i den germanska världen. Den speciella art, vi finna på runstenarne, brukas under vikingatiden som metall- och träskulptur. Det synes vara på Öland och Gotland, där man hade obegränsad tillgång på kalk- och sandsten, som träornamentiken inkomponerades med inskriften på runstenarne. Gotland var under forntiden en knutpunkt för handeln i Östersjön, och inom kort hade gutarnes uppfinning slagit rot i de gamla sveabygderna kring Mälaren. Här nådde de ornamenterade runstenarne en popularitet och ymnighet, som är utan motstycke. Särskildt äger Uppland en mängd praktfulla runstenar. Öfverhufvud är Uppland den germanska världens runstens-rikaste bygd: nära 1,000 stenar. Södermanland äger nära 300, Västmanland 30 à 40, Östergötland 225 o. s. v.

Ju mera vi från söder, från det danska området, närma oss Mälardalen, dess mer framträder det ornamentala momentet. Detta är för Uppland så karakteristiskt, att man igenkänner den uppländske ristaren äfven i främmande land: *Simris-stenen* i Danmark och *Pireus-lejonet* i Grekland.

Men det är ej blott liniernas och slingornas ornamentik som det här är fråga om. Äfven språket får ofta en konstnärlig behandling: inskriften affattas i värmsform. Detta är särskildt ofta fallet i Södermanland.

Det kräfdes sålunda konst att rista en runsten, och uppdraget anförtrordes därför gärna åt särskilda konst-

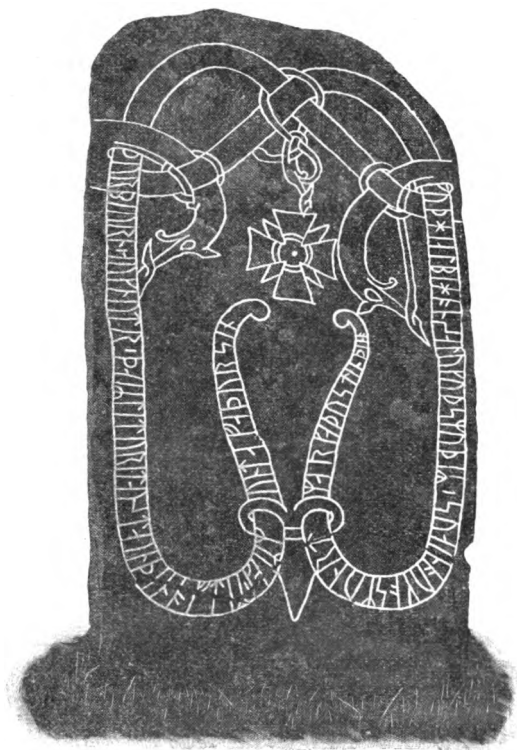

Fig. 8. Fläräng-stenen fr. Uppland.

närer. Sådana äro ofta nämnda å stenarna och vi känna dem särskildt väl i Uppland, där flere af dem ristat 30 à 50, ja en ända till 80 stenar. Af dessa runomästare är Asmund Kåreson den äldste: han har bland annat ristat *Orkesta-stenarne*, som tala om Knuts Englandståg, *Järsta-stenen*, som torde nämna kung Emund den gamle,

Fläräng-stenen m. fl. Ristaren Fot är verksam c:a 1050; han är mästare till vårdarne öfver storbonden Jarlabanke till Vallentuna och Täby samt till den vackra stenen utanför Skoklosters kyrka. Samtidig med honom är den västuppländske mästaren Balle, hvilken gärna ger inskrifterna versifierad form: så *Ågerstastenen*:

Här skall stånda	som runvis är,
sten mellan byarna.	runor dem, som
Rede den man,	Balle ristat.

Långgarnöstenen säger: uethralti · lit · ur · lakarni · sten · almikin · ur · stathi · föra · auk · arker · thau · litu · kubl · raisa · thisa · at · siktrük · sun · sin · d. ä.

“Vädralde lät från Långgarn
en stor, stor sten
ur stället föra.

Han och Arngerd, de läto resa denna minnesvård (“detta kummel”) åt sin son Sigtrygg“.

Den produktivaste och yngste af Upplandsmästarne är Öper eller Ofeg Öper. Han har ristat c:a 80 stenar. Bland dem *Marma-stenen* i Lagga socken och *Sjusta-stenen* på Skolandet. Den senare omtalar en Spiallbode, som stupade i den helige Olafs kyrka i Novgorod. Sannolikt tjänade denna kyrka, som äfven omtalas i andra källor och på 1100-talet tillhörde de gotländske köpmännen i Novgorod, också som befästning, och S. har väl vid något anfall, den haft att utstå, varit bland försvararna. Öper har ristat stenar som återfinnas på kyrkogårdar och hvilkas inskrift fått den vanliga kristna formuleringen: här hvilar Snöbjörn Ansvars son. Vi kunna häraf sluta, att den katolska kyrkan då redan blifvit organiserad i Uppland och att man börjat begravva sina döda i kyrkogårdens vigda mull i stället för på ättebacken vid fädernegården. Vi ha nått 1100-talets första årtionden.

Något äldre är Västerlösastenen i Östergötland hvilken varit en liggande grafhäll af medeltida typ. Kyrkan var i Östergötland organiserad tidigare än i Uppland.

6. De stungna runorna.

I de ofvan återgifna inskrifterna har den uppmärksamma iakttagaren påträffat runor som jag hittills icke behandlat; e, ü, g. Se t. ex. s. 21. De ha formen af i med punkt midt på stapeln, af resp u och k med punkt mellan stafvarne och kallas punkterade eller *stungna runor*. De uppträda tidigast (vid slutet af 900-talet) i Danmark och förekomma mer och mindre ofta och utan fast regel i Sverige under 1000-talet. Under loppet af 1100-talet utbildas det gamla 16-typiga alfabetet med de nämnda stungna runorna som utgångspunkt till ett teckensystem, som öfverensstämde med det latinska alfabetet. Detta hade efter kristendomens införande jämväl fått användning för uppteckningar på svenska.

Fig. 9. De stungna runorna.

Det sålunda ombildade runalfabetet kunde dock icke, då det gällde litterärt bruk göra latinskriften platsen stridig. Vi äga visserligen en (eg. dansk) handskrift af *Skånelagen*, som är skrifven med runor, och äfven ett par andra liknande urkunder äro kända, däribland en numera förlorad *gottländsk runkalender* från år 1328.

På griftevårdar brukas det ombildade runalfabetet icke sällan. Vi känna sådana t. ex. från Uppland och Södermanland. I Västergötland känner man ett ganska respektabelt antal, och de torde här gå ned till 1300-talet. Ofta äro de såsom *S. Vingstenen* affattade såväl med runor som latinsk skrift. Äfven Östergötland har en hel del. Men intet landskap kan vare sig det gäller vårdarnes antal eller betydighet täfla med Gotland. På denna ö finnas säkert 200 gravvårdar bevarade — många visserligen vanvårdade och i stympadt skick. — De tillhöra tiden från 1100- till 1500-talet. Flera äro daterade

genom angifvande af årtal eller genom hänvisning till till påsktaflan; somliga ange bådadera såsom Lye-stenen af 1449. Runorna synas ha på Gotland lefvat ett kraftigare lif under medeltiden än någonstades eljest: en mängd kyrkliga och privata föremål äro märkta med dem. Somliga ha t. o. m. långa inskrifter som den berömda *Åkirkeby*-dopfunten på Bornholm, hvilken i andra hälften af 1100-talet förfärdigats på Gotland och i lågrelief rundt själfva skålen skildrar scener ur Kristi lif, hvar och en försedd med en öfverskrift på forngutniska om hvad den föreställer. Vid Mulde söder om Klintehamn finns en välbevarad sten med inskriften: + iuan uk butair · litu giara kialera · botmundr maisteri · af siaunaim · giarði mik · d. ä. "Johan och Botair läto göra källaren. Mäster Botmund från Sjonhemgjorde mig (d. v. s. källaren)". En annan märklig gutnisk inskrift är Kullans-spisstolpens: botmundr · kullans · han · lit · gerra · hila · mur · uerk · ok · sialvr · gerde trri · uirk · stuvu · ok · sumar · hus · ok · ta uar · h · sunudahr · ok · k · brim · stavv · i · tre-tando rado · ok · lyfthadis · a · santa · simiute · afton · markit · hit · hustrun d. ä. "Botmund Kullans lät göra hela murverket och själf gjorde han snickeriarbetet i stugan och sommarhuset. Och då var h söndagsbokstaf och k gyllental i trettonde raden. Och (arbetet) lyktades den 27 oktober. Hans hustru hette Margareta."

Som vi finna är inskriften daterad genom angifvande af årets primtal och söndagsbokstaf. Det åsyftade året är 1487.

7. Runorna i nyare tid.

Ännu vid början af 1500-talet ha runorna som skriftecken varit väl kända i Sverige. Vi äga å universitetsbiblioteket vår förste inhemske boktryckare Paulus Griis' egenhändiga namnteckning med runor från något af åren 1510—1519. Biskop Brasks i Linköping sekreterare J. Spegelberg har 1523 likaledes skrivit sitt namn med runor. I en år 1541 tryckt mässbok i Runstens kyrka

på Öland har en Davids psalm skrifvits med runor. På Gotland synes runkunskapen ha lefvat kvar ännu på 1600-, kanske på 1700-talet. Om dal-runorna strax nedan.

I landets hufvudbygder är medlet af 1500-talet den på gammal tradition hvilande runkunskapens yttersta tid, ty vid slutet af detta århundrade kunde runforskningens fader Joh. Bure först med hjälp af dal-runor tolka en i Riddarholmskyrkan inmurad runsten.

Längre än t. o. m. på Gotland ha runorna varit i bruk i öfre Dalarna. Vi känna icke mindre än 26 inskrifter från 1600- och 1700-talen. Den yngsta af de daterade bär årtalet 1795. Ännu omkr. 1885 fans i Lillhärdal en gubbe som var runkunnig och hade runor på sitt husgeråd. Enligt nyaste uppgifter finnas ännu i Elfdalen personer som kunna läsa sina fäders skrift. Inskrifterna äro anbragta å väggstockar, möbler etc. De innehålla namn på ägare, tillverkare; äfven psalmverser, böner och tänkespråk förekomma. Så träffas "Fader vår" å vägg i en bod vid *Hällstugan* i Elfdalen. Från *Väsa* by i Elfdalen har man en sticka, som å ena sidan har runorna i alfabetisk ordning och å den andra det latinska alfabetet. Såväl på Gotland som i Dalarne äro vissa runor i nyare tid stundom ersatta af vanliga bokstäfver. Detta är förhållandet med t. ex. d, i, m, ö.

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY
BERKELEY

THIS BOOK IS DUE ON THE LAST DATE
STAMPED BELOW

Books not returned on time are subject to a fine of
50c per volume after the third day overdue, increasing
to \$1.00 per volume after the sixth day. Books not in
demand may be renewed if application is made before
expiration of loan period.

NOV 19 1920

JUN 12 1963

65

July 17
REC. DIR. OCT 7 '83

50m-7,'16

U. C. BERKELEY LIBRARIES

C052638343

261897

Friesen

